

فهرست

۷	پیش گفتار
۹	فصل اول: مقدمه و مفاهیم بنیادی
۱۵	فصل دوم: هوش مصنوعی در سلول درمانی
۲۷	فصل سوم: هوش مصنوعی در مهندسی بافت و چاپ سه بعدی
۴۳	فصل چهارم: هوش مصنوعی در پزشکی شخصی سازی شده
۵۳	فصل پنجم: الگوریتم‌ها و ابزارهای پرکاربرد در پزشکی بازساختی
۵۹	فصل ششم: استفاده از AI در تولید فرآورده‌های درمانی پیشرفته
۶۷	فصل هفتم: هوش مصنوعی در تشخیص و درمان بیماری‌های مختلف
۸۵	فصل هشتم: چالش‌ها و محدودیت‌ها
۹۹	فصل نهم: آینده‌نگری و روندهای نوظهور

پیش‌گفتار

در دهه‌های اخیر، جهان علم شاهد دو انقلاب بزرگ بوده است: یکی در عرصه فناوری‌های نوین پزشکی بازساختی و سلول درمانی، و دیگری در حوزه ی فناوری‌های خیره کننده ی هوش مصنوعی، که هریک از این دو عرصه به تنهایی مرزهای دانش را جابه جا کرده‌اند؛ اما آن‌گاه که این دو به یکدیگر پیوند می‌خورند، افق‌هایی نو و امیدبخش در درمان بیماری‌های پیچیده و صعب‌العلاج گشوده می‌شود. این کتاب مشتمل بر نه فصل می‌باشد که تلاشی است برای کاربردی کردن هوش مصنوعی در پزشکی بازساختی و سلول درمانی، شامل: کاربردهای الگوریتم‌های یادگیری ماشین در تحلیل داده‌های زیستی، پیش‌بینی پاسخ بیماران، طراحی درمان‌های شخصی‌سازی‌شده، و نیز به چالش‌ها و فرصت‌های اخلاقی و فنی این هم‌افزایی خواهد پرداخت.

این اثر با هدف ارائه نگاهی جامع، کاربردی و در عین حال آینده‌نگر نگاشته شده و مخاطبان آن را پژوهشگران علوم زیستی، دانشجویان میان‌رشته‌ای، پزشکان، مهندسان داده و علاقه‌مندان به مرزهای نوین علم و درمان‌های نوین و پیشرفته تشکیل می‌دهند. امید است که این کتاب بتواند سهمی هرچند کوچک در هموارسازی مسیر تعامل مؤثرتر میان علم داده و هوش مصنوعی در درمان‌ها و فناوری‌های نوین پزشکی به ویژه پزشکی بازساختی و سلول درمانی ایفا کند. از کلیه ی صاحب نظران و اساتید محترم تقاضا دارم، انتقادات و پیشنهادات خود را از طریق سایت www.Dr.Verdi.com ارسال نمایند.

دکتر جواد وردی

استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران

فصل اول: مقدمه و مفاهیم بنیادی

۱-۱ پزشکی بازساختی، سلول درمانی و اهمیت هوش مصنوعی در بهبود سلول درمانی

سلول درمانی و بازسازی بافت به عنوان حوزه‌های نوظهور در پزشکی بازساختی، یکی از امیدوارکننده‌ترین رویکردهای درمانی برای بیماری‌ها و آسیب‌های مزمن و پیچیده به شمار می‌روند. این حوزه‌ها بر اساس استفاده از سلول‌های بنیادی یا سلول‌های تخصص یافته جهت بازسازی یا جایگزینی بافت‌ها و اندام‌های آسیب دیده شکل گرفته‌اند. پیشرفت‌های علمی در شناخت سلول‌های بنیادی و مسیرهای تمایزی آن‌ها موجب شده است تا بتوان درمان‌هایی را ارائه داد که پیش‌تر غیرممکن تلقی می‌شدند. بیماری‌هایی نظیر نارسایی‌های قلبی، آسیب‌های نخاعی، پارکینسون، دیابت نوع یک، و بیماری‌های کبدی نمونه‌هایی از شرایطی هستند که در آن‌ها سلول درمانی توانسته نتایج قابل توجهی را به همراه داشته باشد. به طور مثال، استفاده از سلول‌های بنیادی مزانشیمی در ترمیم بافت‌های آسیب دیده قلبی و عروقی یا استفاده از نورون‌های مشتق از سلول‌های بنیادی برای درمان بیماری‌های عصبی در حال گسترش است.

با این وجود، به دلیل پیچیدگی‌های زیستی مرتبط با عملکرد و محیط سلول‌ها، و همچنین عوامل تأثیرگذار متعدد در بازسازی بافت، چالش‌های مهمی همچنان وجود دارد که مانع از تحقق کامل پتانسیل‌های این درمان‌ها می‌شود. این چالش‌ها شامل کنترل دقیق تمایز سلولی، حفظ بقا و عملکرد سلول‌ها، پیشگیری از واکنش‌های ایمنی نامطلوب و در نهایت تضمین ایمنی و اثربخشی درمان می‌باشند. از سوی دیگر، حجم عظیم داده‌های بیولوژیکی و مولکولی که در فرآیندهای تحقیقاتی و درمانی تولید می‌شوند، تحلیل و استخراج اطلاعات مفید را بسیار پیچیده می‌سازد. اینجاست که فناوری‌های نوین پردازش داده، به ویژه هوش مصنوعی^۱، می‌توانند نقش کلیدی ایفا کنند.

هوش مصنوعی (AI)، با توانایی پردازش سریع داده‌ها و کشف الگوهای پیچیده، فرصتی بی‌نظیر برای تحلیل داده‌های زیستی و بهبود فرآیندهای سلول درمانی و بازسازی بافت فراهم کرده است. این فناوری نه تنها در افزایش دقت و کیفیت محصولات سلولی موثر است، بلکه به توسعه درمان‌های شخصی سازی شده و پیش‌بینی نتایج درمانی کمک شایانی می‌کند. در نتیجه، ترکیب فناوری هوش مصنوعی با سلول درمانی و بازسازی بافت، می‌تواند تحول عظیمی در عرصه درمان‌های پزشکی ایجاد کند و چشم‌انداز تازه‌ای برای درمان بیماری‌های صعب‌العلاج و بهبود کیفیت زندگی بیماران فراهم آورد. هوش مصنوعی مجموعه‌ای از الگوریتم‌ها و مدل‌های ریاضی است که قابلیت تحلیل داده‌ها، یادگیری از آن‌ها و پیش‌بینی رفتارها و نتایج را داراست. در سلول درمانی، کاربرد هوش مصنوعی بسیار گسترده و چندوجهی است و می‌توان آن را در چند حوزه کلیدی دسته‌بندی کرد:

۱-۱-۱ پردازش و تحلیل داده‌های زیستی

در فرایندهای سلول درمانی، داده‌های متنوعی شامل داده‌های ژنومی (مانند توالی‌یابی DNA و RNA)، داده‌های پروتئومی، داده‌های اپی‌ژنتیکی و تصاویر سلولی با وضوح بالا تولید می‌شود. حجم و

پیچیدگی این داده‌ها برای تحلیل انسانی بسیار زیاد است. در این زمینه، الگوریتم‌های یادگیری ماشین^۱ و یادگیری عمیق^۲ قادرند داده‌ها را پردازش کرده، الگوهای پنهان را شناسایی کنند و طبقه‌بندی‌های دقیقی انجام دهند. به عنوان مثال، در شناسایی سلول‌های بنیادی سالم از میان جمعیت سلولی، الگوریتم‌های طبقه‌بندی می‌توانند به دقت بالا سلول‌های هدف را تمیز دهند. همچنین، روش‌های خوشه‌بندی^۳ کمک می‌کنند تا زیرگروه‌های سلولی با خصوصیات مشابه از یکدیگر تفکیک شوند، که این امر به درک بهتر تنوع سلولی و مسیرهای تمایزی منجر می‌شود.

۱-۱-۲- بهینه‌سازی فرایندهای کشت و تمایز سلولی

یکی از دشواری‌های اصلی در سلول‌درمانی، کنترل دقیق شرایط کشت سلولی است. عوامل متعددی مانند غلظت مواد مغذی، دما، میزان اکسیژن، pH محیط کشت، و زمان‌بندی تغییر محیط، بر بقای سلول و تمایز آن تأثیر می‌گذارند. هوش مصنوعی می‌تواند با تحلیل داده‌های تجربی، شرایط بهینه را پیش‌بینی کند و پارامترهایی را که موجب افزایش کارایی و کیفیت سلول‌ها می‌شوند، پیشنهاد دهد. مثلاً مدل‌های یادگیری تقویتی^۴ می‌توانند به مرور زمان بهترین شرایط کشت را شناسایی کرده و به صورت خودکار فرایند کشت را تنظیم کنند. این امر منجر به کاهش خطاهای انسانی، افزایش بازده و یکنواختی محصولات سلولی خواهد شد.

۱-۱-۳- پیش‌بینی پاسخ‌های درمانی

پاسخ بیماران به درمان‌های سلولی به عوامل متعددی وابسته است؛ از جمله ژنتیک، شرایط بالینی، و وضعیت ایمنی بیمار. مدل‌های هوش مصنوعی با تحلیل داده‌های بالینی و مولکولی می‌توانند پیش‌بینی کنند که کدام بیماران بهترین پاسخ را به درمان خواهند داد. این توانایی، موجب شخصی‌سازی درمان شده و از درمان‌های بی‌اثر یا پرخطر جلوگیری می‌کند. همچنین، پیش‌بینی عوارض جانبی بالقوه، به بهبود ایمنی درمان کمک می‌کند.

۱-۱-۴- اتوماسیون و کنترل کیفیت

سیستم‌های هوشمند مبتنی بر هوش مصنوعی قادر به اتوماسیون فرایندهای آزمایشگاهی، از جمله کنترل کیفیت محصولات سلولی هستند. تحلیل تصاویر میکروسکوپی سلول‌ها به کمک یادگیری عمیق، می‌تواند آلودگی‌ها، ناهنجاری‌ها، یا سلول‌های غیرسالم را شناسایی کند. این موضوع به ویژه در تولید محصولات سلولی تحت شرایط GMP اهمیت دارد. در نهایت، این کاربردهای متنوع هوش مصنوعی، موجب ارتقاء کیفیت، اثربخشی و ایمنی سلول‌درمانی شده و مسیر توسعه این فناوری را تسهیل می‌کنند.

1. Machine Learning
2. Deep Learning
3. Clustering
4. Reinforcement Learning

۱-۲-۲- هوش مصنوعی در بازسازی بافت و اندام‌ها

بازسازی بافت و اندام، فرآیندی چندجانبه است که در آن سلول‌ها، داربست‌های زیستی، عوامل رشد و محیط کشت به صورت هماهنگ عمل می‌کنند تا بافت‌های جدیدی ساخته یا بافت‌های آسیب‌دیده بازسازی شوند. هوش مصنوعی در این حوزه نیز کاربردهای گسترده‌ای دارد:

۱-۲-۱- طراحی و بهینه‌سازی داربست‌های زیستی

داربست‌های زیستی به عنوان ساختارهای حمایتی نقش اساسی در بازسازی بافت دارند. طراحی داربست باید به گونه‌ای باشد که هم ویژگی‌های مکانیکی لازم را داشته باشد و هم زیست‌سازگاری و توانایی حمایت از رشد سلول‌ها را فراهم آورد. الگوریتم‌های هوش مصنوعی با استفاده از شبیه‌سازی‌های پیچیده و یادگیری از داده‌های تجربی، قادرند ترکیب مواد و ساختارهای بهینه را پیشنهاد دهند. به عنوان مثال، شبکه‌های عصبی مصنوعی می‌توانند برای پیش‌بینی خواص مکانیکی و زیستی داربست‌ها مورد استفاده قرار گیرند.

۱-۲-۲- ارزیابی کیفیت سلول‌های بنیادی

کیفیت سلول‌های بنیادی نقش تعیین‌کننده‌ای در موفقیت بازسازی بافت دارد. هوش مصنوعی با تحلیل داده‌های تصویربرداری (مانند تصاویر میکروسکوپی و فلوسایتومتری) و داده‌های مولکولی، می‌تواند سلول‌های با کیفیت و مناسب را شناسایی کند و سلول‌های ناسالم یا تمایز نیافته را حذف نماید.

۱-۲-۳- شبیه‌سازی فرآیندهای زیستی

شبیه‌سازی کامپیوتری فرآیندهای زیستی از جمله تکثیر، تمایز و مهاجرت سلولی به محققان کمک می‌کند تا اثرات مختلف شرایط محیطی را بررسی کنند بدون نیاز به آزمایش‌های پرهزینه و زمان‌بر. مدل‌های یادگیری ماشین و یادگیری عمیق قادرند پارامترهای متعدد را همزمان در نظر بگیرند و نتایج قابل اتکایی ارائه دهند.

۱-۲-۴- توسعه درمان‌های شخصی‌سازی شده

با آنالیز داده‌های اختصاصی هر بیمار، مدل‌های هوش مصنوعی می‌توانند درمان‌هایی را طراحی کنند که با ویژگی‌های ژنتیکی، مولکولی و بالینی فرد متناسب باشد. این رویکرد شخصی‌سازی شده موجب افزایش اثربخشی درمان و کاهش عوارض جانبی می‌شود. در نهایت، کاربردهای هوش مصنوعی در بازسازی بافت‌ها به عنوان ابزاری قدرتمند برای تسریع تحقیقات و افزایش کیفیت درمان‌ها، جایگاه ویژه‌ای یافته‌اند.

۱-۲-۵- شتاب‌دهی به انتقال هوش مصنوعی از ایده‌ها به جریان کار بالینی روزمره

در میزگرد مشترک آکادمیک-صنعتی AUR در سال ۲۰۱۸ با عنوان «هوش مصنوعی در رادیولوژی»، دیدگاهی کلان از تأثیر هوش مصنوعی در این حوزه ارائه شد و بر ضرورت همکاری‌های

آکادمی-صنعت برای توسعه و پیاده‌سازی الگوریتم‌های هوش مصنوعی در جریان کاری بالینی تأکید گردید. در این نشست، مفاهیم پایه، چالش‌ها، و مسیر اعتبارسنجی الگوریتم‌ها بررسی شد، چرا که کاربردهای روزافزون هوش مصنوعی در رادیولوژی مانند تریاژ، تشخیص، بهبود کیفیت تصویر، و کاهش دوز نیازمند راهکارهای عملی هستند. همچنین، مسائل اخلاقی، قانونی و نظارتی مربوط به داده‌ها و همکاری‌ها در حال بررسی فعال قرار گرفتند. حضور نمایندگان مؤسسات NIH به‌عنوان تسهیل‌گر این همکاری‌ها پیشنهاد شد، چرا که AIP‌های آن‌ها توانسته‌اند ایده‌ها را به محصولات تجاری تبدیل کنند. ابزارهایی مانند ACR AI-Lab و سیستم‌های PACS پژوهشی نیز برای کاهش موانع ورود و تسهیل اعتبارسنجی الگوریتم‌ها توسعه داده شده‌اند. در نهایت، آموزش رادیولوژیست‌ها در زمینه هوش مصنوعی و استمرار نشست‌های آکادمیک-صنعتی برای اجرای بالینی مؤثر این فناوری توصیه شده است.

۱-۳- انطباق با مقررات

انطباق با مقررات^۱ به معنای اطمینان از این است که یک سازمان یا فرد، قوانین، مقررات و استانداردهای مرتبط با حوزه فعالیت خود را رعایت می‌کند. در حوزه پیچیده و پویای پزشکی بازساختی، رعایت مقررات اهمیت ویژه‌ای دارد. در این راستا، AI می‌تواند فرآیند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها را بهبود بخشد. با استفاده از الگوریتم‌های یادگیری ماشین، می‌توان الگوها و بینش‌هایی را شناسایی کرد که تشخیص آن‌ها برای تحلیل‌گران انسانی دشوار است. این اطلاعات می‌توانند در راستای تضمین انطباق محصولات و درمان‌ها با استانداردهای نظارتی مورد استفاده قرار گیرند. همچنین، شفافیت و قابلیت پیگیری داده‌ها و فرآیندها از طریق ترکیب تکنولوژی بلاک‌چین و ابزارهای AI بهبود می‌یابد. این کار امکان ردیابی کامل چرخه عمر یک محصول یا درمان از توسعه تا نتایج بالینی در بیمار را فراهم کرده و شفافیت بیشتری ایجاد می‌کند. از دیگر مزایای AI، توانایی آن در شخصی‌سازی درمان‌ها است، که با تطبیق درمان‌ها با ویژگی‌های خاص هر بیمار، خطر عوارض را کاهش داده و انطباق با الزامات نظارتی را تضمین می‌کند. با وجود این مزایا، چالش‌هایی مانند حریم خصوصی داده‌ها، اخلاق، و نظارت‌های قانونی باید رفع شوند تا استفاده از AI در انطباق با مقررات به‌صورت ایمن و مؤثر انجام گیرد.

منابع:

1. Artificial intelligence in regenerative medicine: applications and implications, H Nosrati, M Nosrati - Biomimetics, 2023 - mdpi.com
2. Artificial intelligence powers regenerative medicine into predictive realm, A Garmany, A Terzic - Regenerative Medicine, 2024 - Taylor & Francis
3. AI-Based solutions for current challenges in regenerative medicine, PA Sarabi, M Shabanpouremam, AR Eghtedari... - European journal of ..., 2024 - Elsevier
4. Artificial intelligence and its integration with regenerative medicine approach, TP Umar, D Agustini, AM Makram... - ... Health Strategies for ..., 2023 - igi-global.com
5. Artificial Intelligence in Regenerative Medicine: Predicting Outcomes, S Irakoze Mukamana - researchgate.net